

„A holnap jön”

Beszélgetés a 85 éves Monoszló Dezsővel

„A holnap jön, a holnapra várni nem kell. / Komolyan csak a bátrak félnek. / A nyomornak is van száz színe. / És történelme van a meséknek.” Ez a négy soros vers (*Mozaik*), amelyet a költőként induló Monoszló Dezső még fiatalon, nem mellékesen a második világháború alatt Budapesten írt, kérérlhetetlen holnapjainak idő előtti törvényeként mintha kőbe vésetett volna. Mondjuk, egy lapos kavicsba, amellyel zsebében szerzője a történelem elől végigköltözte Közép-Európát úgy, hogy mindvégig megmaradt magyar írónak, és közel negyven könyve jelent meg. Előnyét sokszor nem tudta tartani, kénytelen volt a nyomor köreit és bugyrait karbidlámpák fényében színekre bontani, így lett történelme a meséknek: amit tőle olvashatunk, egyszerűen már megmért.

Az íróval bécsi otthonában folytatott beszélgetésünk körülményei szükségessé tették, hogy annak írott változatába a szerző korábbi interjúinak, nyilatkozatainak vonatkozó részleteit is beépítsem, ügyelve rá, hogy a szót egyszer se vegyük át tőlünk.

– *Dormán László vajdasági fotográfus és újságíró mondta: Monoszló közel száz éve bolyong a Kárpát-medencében. Ha jól számolom, Bécs, ahol jelenleg élsz, negyedik otthonod. „Kutattam a kincset, mint hímport a lepke, / de csak annyi jutott eszembe derengve: / megszülettem egyszer régen Budapesten” (A holnap hitével). Mesélj életed első állomásáról, Budapestről, a családdról, gyermek- és kamaszkorodról.*

– Budán születtem, és az is maradt az én őstanyám: második feleségemmel, Katival visszataláltunk Budára, lakást vettünk az első kerületben, de miután ő elment, ezt a lakást nemrég eladtam.

A családomnak Pásáréten volt egy villája, amit azóta elbontottak. Ebben a házban nőttem fel. Anyám kilenc hónapig feküdt velem, mielőtt a Bakáts téri klinikán megszülettem. A klinika főmadámja velünk jött rövid időre – tizennyolc évig maradt nálunk, erről később írtam is: „gyerekeket ijesztő meséit hallgattam / ha nem gyújtott lámpafényt / nehezen aludtam el / ha e

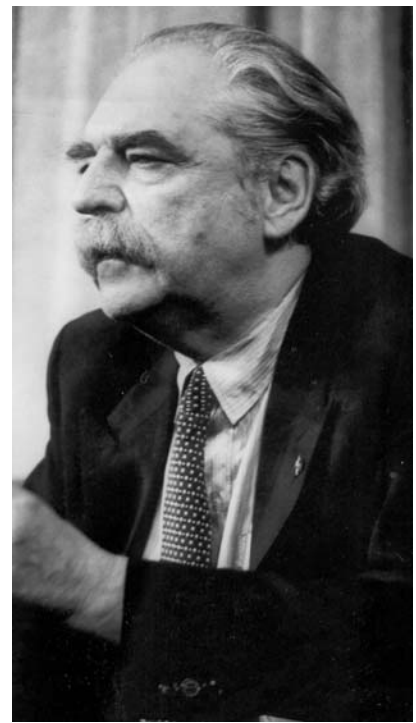
mesék helyett / azt mesélte volna / irántam vagy anyám iránt / érzett szeretet marasztalta / nálunk ily sokáig / redőnyöket lehúzó dühös mozdulatára / mindmáig összerendeznek” (*Gutaütöttek balladája*). Ez az asszony szerelmes volt anyámba. Fizetést nem, de teljes szabadságot kapott, ráadásul annyi pénzt, amennyit csak akart.

– *Mivel foglalkozott: a háztartást vezette?*

– Mindent ő vezetett, beleértve az egész cselédséget, így a cselédség is rettegett tőle. Özvegy Zelenkánénak hívták. Egy kéményseprőmester volt a férje, akin sokat mulattunk, mert a kéményseprő mesterséget alantas foglalatosság-nak tartottuk, pedig Zelenka vállalkozása jól jövedelmezett. De aztán meghalt, és az özvegyét „ránk hagyta” tizennyolc évre. Zelenkáné kapott tőlünk lakást is, meg külön nyugdíjat. Rémregénye volt az egész családnak.

– *Féltél tőle, szigorú volt?*

– Nem is a szigorúsága... nem lehetett áttekinteni a pozícióját, mindenkinek ő parancsolt. Nálunk nem

dolgoztak szép szobalányok, mert sorban kiutálta mindet, nálunk nem főztek jó szakácsnők, mert hamar féltékeny lett rájuk, így őket is rendre kidobta: kiirtotta a garnitúránkat.

Amikor néhány évvel ezelőtt megütött a guta, életemnek olyan szereplői tértek vissza az emlékezetembe, akiket régen elfelejtettem, és Zelenkáné alakja is megjelent, úgy, minthogyha ma bocsátottuk volna el. Az elbocsátásában persze nem volt semmi befolyásom, csak mondogattam mindig anyámnak, hogy Zelenkáné már menjen a fenébe, de anyám nem hallgatott rám. Nem lehetett ezt az asszonyt kibuktatni. Volt nekünk külön Stümmer üzletünk, külön csemegeüzletünk, és Zelenkáné mindenhova bevásárlási könyvvel ment, bevásárolt egész hónapra, nem kellett elszámolnia semmivel, azt csinált, amit akart. Anyám többnyire nem volt otthon. Egy ruhagyárat vezetett, úgyhogy mi, Lucia húgom és én jóformán nem is ismertük a szüleinket – csak özvegy Zelenkánét.

Nagypolgári családban születtem. Miután anyám is meghalt, minden a

Édesanyjával és húgával, Luciával

húgomé lett, rám nem maradt semmi. Volt egy óriási, országos híréstéménygyűjteményünk. Amikor Pestet bombázni kezdték, fölszólított bennünket a Nemzeti Múzeum, hogy adjuk le a képeket, ők biztonságba helyezik őket. Leadtuk, majd visszakaptuk a gyűjteményt, de számomra ez is elveszett. Nekem ebből sem jutott semmi.

Sokszor elmondtam, hogy érdekes életem volt, negyven kutyát tartottam külön személyzettel, tizennyolc éves koromig csak csináltatott cipőben és ruhában jártam – de attól kezdve soha. Az emberek ezt általában fordítva élik meg, mert később jut mindenre: nálunk mindenre jutott volna, de hozzá kell tennem, bentlakásos intézetben nevelkedtem, úgy-hogy semmit nem tapasztalhattam a nagy jólétből, mert nem éltem benne. Sok iskolám volt: a Margit körúti elemi, a budapesti francia intézet és egy maglódi falusi iskola.

Tízéves koromban kerültem a premonstreiekhez Gödöllőre, öt évet töltöttem itt. Az első Mikulás-ünnepségen én voltam az angyal, de már parókában, mert ott mindenkinek rögtön lenyírták a haját. Az enyémet éppen egy hónappal az érkezésem után, ezzel is irigyeket szerevezve nekem.

Egy hónapban szigorúan csak egyszer volt látogatás. Mindig a hónap első vasárnapjára esett, emlékszem, a szülők háttal álltak az orgona magasságában, és akkor nem szabadott hátrafordulni a templom padjaiban, különben olyan frászt kapott az ember ott helyben, hogy lerepült a feje. Szörnyű

öt év volt. A bejárók, akik szegényebb sorból származtak, nem érintkezhetek a tehetősebb családból érkezett bentlakókkal. Utóbbiakat, azaz bennünket valósággal megvetett a tanári kar, gyakran ütöttek-verték. De nemcsak a bejáróktól, az egész külvilágtól elszigeteltek bennünket. Az egyik osztálytársam például egyszer, útközben kihajolt a HÉV ablakán, és lefejezte egy villanypózna. Két hónap múlva jutott el hozzánk a híre, pedig emiatt még a HÉV-forgalmat is le kellett állítani, hogy a baleset körülményeit vizsgálhassák, és a testet elszállíthassák.

Életemben sok helyütt jártam, és valahol ezt is Gödöllőnek köszönhetem, mert latintanáromtól

hallottam először a mondást: Vivere non est necesse, navigare necesse est – Élni nem szükséges, hajózni szükséges. Széchenyi István az osztálytársam volt. Osztályfőnökünk általában így szólította felelni: „Most pedig álljon fel a legnagyobb magyar silány unokája”. Istvánhoz néha eljött Zsiga bácsi, a híres oroszlánvadász látogatóba. Elnyílt szájjal hallgattuk vadásztörténeteit. Több jó tanácsát megfogadtam későbbi utazásaim során.

– *A szüleidről még nem is szóltál.*

– Édesanyám csak a gyermekkorát töltötte Bécsben, ennek ellenére egész életében igazi bécsi asszony volt. Jóformán csak németül és angolul olvasott. A könyveim német nyelvű kiadásait sajnos már nem vehette kézbe, így a műveimet nemigen ismerte. Zongorázott és szépen énekelt. Még Saljapinnal is egyszer. A nyarakat idős édesapámmal általában Stájerországban töltöttük, mindig ugyanabban az alpesi hotelben, idős urak és hölgyek között. Apám a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt, de őt korán elveszítettem. Örökbefogadó apám, dr. Macke Károly nevét a nevembe szőtt nagy M. betűvel haláláig viseltem. Őt 1920-ban a lakáshi-

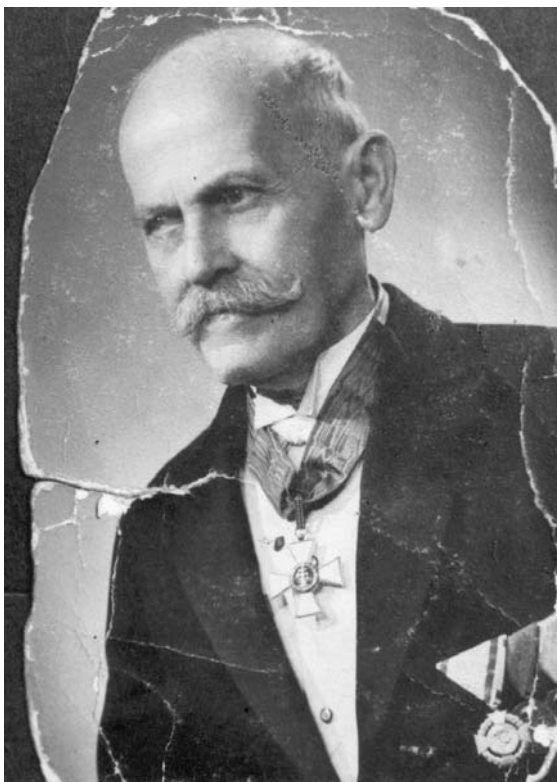
Húgával

vatal elnökségével bízták meg, ekkor még fiatal kúriai bíró volt. Zilahy Lajos írt egy regényt, amely ebben az időszakban játszódik, *A földönfutó várost*. Benne az elnök (apám) a Párisi vagy Váci utca egyik palotájában trónol, miközben a vagonokban lakó emberek tömegeiről kellene gondoskodnia. Ez persze hamis állítás. Apám a világ legszerényebb embere volt. Aztán egyszer, a negyvenes évek elején Zilahy – akkor már híres íróként – meglátogatta apámat, aki szóba hozta ezt a könyvet. Zilahy magyarázkodni kezdett, például hogy harmadkézből értesült az eseményekről. Apám megbocsátóan legyintett. Ezzel együtt Zilahynak sokat köszönhetek: az ő révén jelenhettem meg a Híd című hetilapban, amely akkoriban az egyik legrangosabb folyóiratnak számított.

– *Hogyan, miért, és pontosan mikor lettél tizenévesen tengerészcadét?*

– A pontos idejére nem emlékszem: a második világháború alatt történt, talán tizennyolc éves lehettem. Tengerünk nem volt, de volt egy tengerész admirálisunk, illetve két ellentengernagyunk, Wulff Olaf és Konek Emil, és ők hárman kitálaták, hogy tengerre magyar! Alapítottak egy tengerésziskolát, ahová tizennyolc embert vettek fel, közöttük engem is. Az iskola még rendes épületet sem kapott, valamelyik laktanyában folyt a félig-meddig haditengerészeti oktatás. Amit megtanultunk, mind hasznavehetetlen volt, ősrégi dolgok, amelyekkel semmit nem lehetett kezdeni. Míg Magyarországot nem érte el a háború, a Balatonon őriztük a vitorlásokat reggeltől estig, sőt még éjszakai őrésben is, vagy büntetővezésekre kényszerültünk a vízen. Többször

jött a két szenilis ellentengernagy ellenőrizni minket. Később a német haditengerészet alá osztottak be bennünket, úgyhogy német haditenge-

Az író édesapja

részként szolgáltam olasz segédhadjón, a Cyklopson, és a Rommel-hadsereget mentettük Afrikából. Ez volt a szerencsém: akik német hajón szolgáltak, Kielbe kerültek, és mind elestek. Akik afrikai frontra kerültek, szintén mind elestek, pontosabban egy kivétellel, aki én voltam. Ekkor már a tengert az amerikaiak és angolok uralták, a tengeraltjáró-csata befejeződött.

Nem csak kalandvágyból jelentkeztem tengerésznek. Megismerkedtem Macsutáru Inoue japán nagykövettel Magyarországon. Tizennyolc évesen a felesége szeretője lettem. Hihetetlen botrány kerekedett belőle. A nagykövet Lisszabonba helyeztette át magát. Ekkor erősen foglalkoztatott, hogy hogyan jutok én el Lisszabonba? Gondoltam, ha tengerész leszek, akkor viszontláthatom a szerelmemet. Másképpen

elképzelhetetlen lett volna, mert akkor már dúlt a világháború, és bár Magyarország még semleges ország volt, de Lisszabonba eljutni nem lehetett akkor.

– *Ezt meg is írtad a Japán szerelem című novelládban.*

– Igen, megjelent japánul is, Tokióban, a legjobb kiadó adta ki.

– *Költőként indultál Budapesten, első versesköteted tizenhét éves korodban jelent meg (Égből üzenek – 1941), ezt követte a Gombostűk háborúja (1944) és egy kisregény (Égetett sienna – 1944). Az Irány Kréta! című regényedet, amelyet a tengerész-élményeid alapján írtál, a magyar vezérkari cenzúra a „német háborús érdekeket sérti” megjelöléssel elkobozta. Budapesti éveid alatt megismerkedtél a nyugatosokkal és azok ellentáborának legkiemelkedőbb íróival. Kikre emlékezel közülük szívesen?*

– Sokakra, majdnem mindenkit ismertem. Bár Móricz Zsigmonddal csak egyszer találkoztam, van tőle képem, amit aláírt. Ő lett volna talán a legfontosabb. Inkább arról kellene mesélnem, hogy kikkel nem találkoztam. József Attilával például találkozhattam volna, de nem sikerült. Szegényről jóformán a kutya se tudott. Megjelent egy pár soros cikk, hogy elgázolta a vonat, ennyi volt az egész. Írtam hozzá egy verset később: „...köszöntöm önt József Attila / nem áztatva magam hátha hallja / és nem is közvetlenkedőn komázva / mert holtakkal pertut eddig sosem ittam / ott ahol lakom a szerény bécsi vigvam / azok előtt áll nyitva koccintásra vitára / akik a mindennapoktól lelkesítve megalázva / köröttem sűrögnek hús és vér alakban...” (Az ünnepelthez). Kodály Zoltánnal már pertuban vol-

tam, nagy hatást gyakorolt rám. „Kodály! kecskeszakállad csiklandja gégém / nem mintha te járnál halottaimnak élén / a vagyok igéje amúgyis több annál hogy voltál / s bár ravatalomnál lehet összehátrált bennünket a zsoltár / gyásznépet előre nem toborzok”. Ő igazán sokszor járt nálam, és gyermekkori verseimet is megzenésítette. Egy jelenség volt.

Az első költő, akit a harmincas évek közepén személyesen is megismertem, egy átszellemült arcú, reverendába öltözött pap volt, és a gödöllői premontrei gimnázium dísztermének dobogóján állt: Mécs László. Az öreg diákok cím szerint kérték, hogy szavalja el újabb és újabb verseit. Az első sorokban tanáraink, prefektusaink, a rektor és a perjel ült. Teljesen elhülten néztem, hallgattam Mécs Lászlót, valóságos csoda volt. A *Két orrlógató aszkéta* című versének szavalata közben elől ülő tanáraink felé intett: „ezek meg ülnek mint a fagyosszentek, elkomorodnak, mikor füttyentek”.

Vagy említhetem Szabó Dezsőt. Fiatalkoromban olvastam *Az elsodort falut*, és fellelkesülve a szerző látványos előadásaira rendszeresen eljártam. Ott voltam, amikor a többkötetes Nagy-Pintért dühöngve szétszaggatta, és még azt a kijelentését is hallottam, hogy amikor Erdélyi József hamvait serbliből fogják kiszórni, ő megdicsőül a magyar nemzet panteonján. Egyik előadása közben váratlanul megindult felém, aki zavaromban a kijárat felé hátráltam. A nyomomban volt, és megkérdezte, hová sietek annyira. Nem emlékszem már, mit dadogtam neki, mindenesetre

meghívott magához. Elképesztő rendetlenségben élt, de nem zavart, csak az, amikor nagy tokával saját férfiszépségéről beszélt. Az ő jelentősége idővel elhalványult bennem.

Első feleségemen, Nemes Nagy Éván keresztül, aki színművész volt, a nyugatosok ellentáborába sorolt írókat is megismertem: Nyirő Józsefet, Tamási Áront, Illyés Gyulát, Szabó Pált, Veres Pétert és Németh Lászlót. Jóban voltam Tersánszky Józsi Jenővel. Ugyanakkor a Skót Misszióba is rendszeresen ellátogattam, ahol Szerb Antal tartotta előadásait. Vele is többször beszéltem, nagyon kedves embernek ismertem.

A Frimmel (anyai) nagyszülők

Tamási Áronhoz fűzött a legmélyebb barátság. Feleségem, Éva is székely lévén, nagy nyelvhelyességi harcokat vívtunk, hogy tányért-e vagy tányérat. Áront hívtuk döntőbi-

rónak, aki szerint a szivarat helyes, hiszen ezt ő is így írta, a tányérat dolgában viszont nekem van igazam. Idősebb lányomat ő tartotta keresztvíz alá 1945-ben. A pap megkérdezte tőle, hogy mi a foglalkozása. Áron azt felelte: író. A pap azonban nem érte be ennyivel: jó, de mi a tisztes foglalkozása? Egyebet nem említhetek, mondta Áron, de mindig azon buzgólkodtam, hogy ez tisztes foglalkozás legyen. Csakugyan erre törekedett. Egyszer elmesélte, hogy amikor a nyilasok elhurcolták, nagy bajba került, mert azt követelték tőle: írja össze az erdélyi magyar szabadkőműveseket és más baloldali gondolkozású magyarokat,

s ezen felül minden fontosabb eseményt, ami az elmúlt húsz évben az erdélyi magyarság életében történt. Ebben a szorongató helyzetben Áronnak egyszer csak megjelent a hőse, Ábel, és valamit a fülébe súgott. Áron élt is a tanáccsal, és így szólt a nyilas belügyminiszterhez: Igen okosan tették, hogy hozzám fordultak, én mindenről pontos feljegyzést készítettem, de a feljegyzés otthon van, haza kéne menni érte. El is engedték, és másnap a *Virrasztás* című kötetével jelent meg. Ebben minden megtalálható, mondta a belügyminiszternek, ami Erdélyre vonatkozik, olvassák el figyelmesen, útmutatásul és okulásul is szolgál.

Szörényi László egyszer azt mondta nekem: te, ez rettenetes, közről ismerted a magyar irodalom összes fontos alakját, miért nem írsz egy memoárgyűjteményt? Kötelességed lenne. Egyszerűen azért, mondtam, mert egyúttal igazságatlan is. Nem írtam naplót soha. Naplót kellett volna vezetnem, mint Thomas Mann-nak, akit szerettem

és ismertem is. Mellékesen megjegyzem: engem megdöbbsentett, hogy mi mindenről írt naplójában: hol, mit ebédelt aznap, és mibe került. Hány fontosabb gondolatra nem maradt ideje naplóiírás közben? Én ilyesmire igazán nem értem rá soha. Ahhoz, hogy megírjak egy visszaemlékezést, szükségem lett volna egy múltamban eligazító segítségre. E nélkül könnyen összekeverednek személyek és évek, így felelőtlenség memoáírásba fogni.

– *Hogyan vészelted át a második világháborút?*

– A tengerészcadét-időkről már beszéltünk. De történt más is. 1944 telén a budai vár már körül volt véve. Közeledett karácsony, és élelemért indultam. Lassítottunk a kocsival, mikor egy magyar katonához értünk, aki leeresztett puskával állt az út mentén. A front folyamatosan mozgott, ezért megkérdeztem tőle, hogy meddig szabad az út. Azt felelte, szabad, menjünk nyugodtan. Ötven métert, ha haladtunk, amikor kilőtték mellőlem a sofőrt, engem pedig foglyul ejtettek az oroszok. Rengetegen voltunk foglyok. Állandóan igazolóállomásokra hurcoltak bennünket (emlékszem, először Csillaghegyre, aztán hetek múlva Bajára), hogy ott majd igazoltnak, és akkor szabadon elmehetünk. Sosem engedtek el, ahogy ígérték. Szörnyen éhezünk: egyszer birkacsontokat találunk, azt ettük, pedig sosem tudtam a birkát megenni. „*lerágott birkacsontokat gyömöszöltünk a civilizáció pofájába*” – írtam az *Aranykor* című versemben.

Különös, de nem éreztem halálfélelmet. Másról el tudtam képzelni, hogy meghalhat, de magamról soha. Még akkor is így gondoltam, amikor két orosz kicibált a hóra. Azt hittem, tarkón lőnek, pedig csak a

szép pár csizmámat rángatták le rólam. Innen kezdve meztláb gyalogoltam a szűz hóban, elfagyott a lábam, kezem. Egyszer srapneleket kellett volna cipelnünk, de mond-

Ferencjóska

tam, hogy megfogni sem bírom, elfagytak az ujjaim. A pihenőcsoporthoz küldtek: a pihenőcsoport egész éjszaka állt a fagyban. Ekkor döntöttem úgy, hogy megszököm. Volt egy fehér lepedőm, abba csavartam bele magamat, hogy beleolvadjak az éjjeli hófödte tájba. Nem sokkal azután, hogy nekiindultam, lövések dörrentek mögöttem. Feltartott kézzel fordultam meg, ám észrevettem, hogy az oroszoknak fogalmuk sincsen, hol lehetek. Elrejtöttem a bajai temetőben, egy sírkő mögött. Egy idő után tovább indultam, és lefagyva, átfagyva, tetvesen, rongyokban érkeztem be Bajára, ahol egy öregasszony mentette meg az életemet: befogadott,

gyógyított, táplált és rejtegetett. Körülbelül négy hónapig tartottak fogságban, közben folyamatosan gyalogoltunk, és szökésemkor nyegenkét kilőt, ha nyomtam. Az asszony kezemet, lábamat savanyú káposztával tekerte körbe, így gyógyított ki a fagyásból. Két fia volt, mégis mindig én ettem először. Hiába etettek, folyton éhes voltam. Egyszer, mialatt mi bent étkeztünk, rabok vonultak el a ház előtt. Az asszony kitérte az ablakot, és frissen sült pogácsát dobált a foglyoknak, én pedig irigyeltem tőlük ezt a keveset is. Ezt megírtam az *Irigység* című novellámban. Huszonegy éves voltam, amikor mindez történt.

De még mindig nem menekültem meg teljesen. Egyszer csak oroszok kopogtattak az ajtón. Megint el akartak vinni, hiába magyarázta nekik az asszony, hogy erdélyi rokonuk vagyok, aki látogatóba jött. Persze semmiféle okmányt nem tudtam felmutatni, hogy igazoljam magam. Száz liter pálinkáért voltak hajlandóak lemondani rólam, ami akkoriban egy vagyonnak számított. De ez a család még ezt is megtette értem, idegenért. Az oroszok adtak papírt, amely feljogosított arra, hogy Pestre menjek. Útnak is indultam gyalog, a család ellátott ruhával, élelemmel. Menet közben zsidókkal találkoztam, és együtt menekültünk tovább Pest felé. Szán húzott el mellettünk, megállítottuk, hogy vinné-e egy darabon a holminkat, mert nehezíti a haladást. Rátelhettük a pakkjainkat. Csakhogy a szán sehol sem várt be bennünket, nem kaptuk vissza a holminkat, így megint rongyosan és élelem nélkül érkeztem meg Budapestre. Felkerestem Zilahy Lajost: meg sem ismert engem.

– Valahányszor másik országba költöztél, többek között mindig az írói műhelyed menekítésére hívatkoztál. Kivéve a Budapestről való távozásodat Csehszlovákiába.

– Véget ért a második világháború, és 1946-ban jogi diplomát szereztem a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Később a családot kitelepítették, pontosabban önként települtek ki, mert tudták, hogy úgyis kitelepítik őket. De nem ez volt a döntő ok. Csak húszévesen tudtam meg, hogy anyám édesapám előtt már férjnél volt. A férjet Beniač Igornak hívták, a szlovákiai közjegyzői kamara elnöke s amolyan felső-magyarországi nábob volt, vagyonos ember. Meghívott magához, akit még nem is ismertem. Kimentem Csehszlovákiába, s marasztalására a hetekből hónapok lettek. Azután letartóztattak büntetendő cselekmény feljelentésének elmulasztása miatt. Egy magyar bejelentette, hogy nyugatra akar szökni, de a rendőrség tagjaként feljelentett engem, hogy nem jelentettem fel. Ez volt az ok, amiért vizsgálati fogságba, majd internálótáborba kerültem magyar állampolgárként. A végén csehszlovák állampolgárságot kaptam.

– Hasonló helyzetbe kerül A milliomos halálának főhőse is Klára miatt.

– Pontosan, az élet visszaköszön. Feleségestül hurcoltak el minket. Két évig ültem vizsgálati fogságban, akkor fölmentettek, s ahogy fölmentettek, már internáltak is. A Nováky-i büntetőtáborba kerültem Évával együtt. A női tábor még rondább hely volt a férfiakénál. Ácssegédként és betonmunkásként dolgoztam, de ezek nagyon kemény munkák voltak. Utána rögtön jelentkeztem a bányába, mert rájöttem, hogy ott lehet a legkönnyebben átvészelni ezt az időt. Oda nem mertek lejönni a rendőrök, angyali dolgom volt, a

főbányászok mondták, hogy ne is dolgozzak, csak meséljek nekik. Mindössze a patkányokat kellett valahogyan elviselnem: mindenhol nyüzsgöttek. Nem lehetett őket bán-

Első felesége, Nemes Nagy Éva

tani, a veszélyre figyelmeztettek. Minden irányból rubinvörös szempárok meredtek rám. A zsebembe nem mertem belenyúlni, mert abban is patkányok mozogtak. Nem tudtam hol tárolni az élelmet. A bányászok felvilágosítottak, hogy a tízórait egy vízszintesen kifeszített madzag közepéről lógatják le, egyedül ott nem érik el a patkányok, különben mindent megzabálnak. És vigasztaltak, hogy a bányászlámpák sejtelmes halványkék fényében még szépek is az állatok.

– Az ötvenes évek közepén visszatérhettél az értelmiségi pályára: alapításától kezdve az Irodalmi Szemle munkatársa lettél, és egy ideig a Csehszlovákiai Írószövetség Magyar Szekciójának titkára. Ez az egyik legtermékenyebb időszakod, egészen újabb távozásodig, 1968-ig: négy versesköteted (Csak egyszer élünk – 1959; Virrasztó szerelem – 1964; Töltésszimmetria – 1965; Csók – 1966), két novelláskönyved (A villamos alatt – 1965; Sivatag – 1968), két gyermekversköteted (Vadlúdtermő ritka fa –

1966; Mókus Gergő és az erdő – 1967), egy verses regényed (Két lányom van – 1962), két kisregényed jelent meg (Tetovált angyalok – 1967), és a válogatott verseidet (Aranykor – 1967) is kiadták, sőt ezekben az években készült A milliomos halála (1969) című nagyregényed, ugyanakkor műfordítóként is nagy szolgálatot tettél a cseh és szlovák irodalomnak. Milyen közegben éltél, amely ekkora teljesítményre készítetted, s mi vetett véget ennek az életszakasznak?

– Ennek az életnek a prágai tavasz vetett véget, amikor újra bejöttek az oroszok. 1968 márciusában a magyar szekció az elsők között foglalt állást a nemzeti kérdés rendezése ügyében, és ennek következményeként, illetve a '68-as távozásom miatt 1970-ben kizártak az Írószövetségből. Rájöttem ugyanis, hogy megint menekülnöm kell, és Jugoszláviába mentem.

Visszatérve az ötvenes évek második felére, Pozsonyban olyan véráramba kerültem, amely ösztönzőleg hatott rám: a kérdésedben ott van a válasz is, amit csak árnyalni tudok. Végre egyesülhetett a családom: 1956-ban hozzánk költözött két lányunk, akiket tíz éve nem láttam, mert a magyarországi nagyszülőknél nevelkedtek, amíg mi Pozsonyban gyökeret eresztettünk.

Az Irodalmi Szemlének 1968-ig Dobos László volt a főszerkesztője, egyben a főnököm. Engem, pártonkívülit harcostársának választott, amiből sikeres együttműködés kerekedett, és ez nagy politikai bátorságot igényelt részéről. Azt a feladatot kaptam, hogy őrizzem meg a lap irodalmi minőségét, méghozzá a szocialista realizmus állandó támadásai közepette. Telt-múlt az idő, és lassan nemzetközi találkozóvá vált a folyóirat: kapcsolatot teremtettünk más magyarországi, vajdasági és erdélyi lapokkal, hozzásegítve

szerzőiket a szélesebb körű megjelenéshez, illetve az Irodalmi Szemle szerzőit is. Volt, hogy autóbusznyi írókat láttunk vendégül. Vonatkozott ez a cseh és szlovák lapokra is, amelyeknek íróival szintén személyes kapcsolatot ápolunk. Ismerem minden jelentős cseh és szlovák alkotót. Lefordítottam az egész Krasko-, Walker- és Nezval-életművet a cseheknek, sőt Hviezdoslav, Lisomorsky műveit is, az összes fontos és nem fontos költőt, a szlovák klasszikát – legalább harminckötetnyi műfordításom van. Sok barátot szereztem mind a szlovák, mind a cseh írók közül, akik hálásak voltak, hogy fordítottam őket. Az összes folyóiratukban megjelenhettem, még a Pravdában is, ami nagy szó volt abban az időben.

Dobos Lászlónak köszönhetem az írószövetségi titkári állást is, hiszen tőle örököltem meg, amikor az Irodalmi Szemle főszerkesztője lett. Második feleségem, Keresztényi Katalin révén, aki szintén színésznőként indult, évekig nyomon követhettem a csehszlovákiai magyar színjátszást, amelynek fejlődését számos kritikámban is értékeltem. Ebben az állandó pezsgésben jelentek meg sorra a könyveim is, amiket felsoroltál.

– *Beleolvasva néhány korabeli kritikába: a Csak egyszer élünk (1959) című verseskötetedet hűvösen fogadták, nem felelt meg az akkori elvárásoknak: verseidben nem foglalkoztál társadalmi, szociális és nemzetiségi problémákkal, és főként nem sémákból építkeztél. A kritika nihilizmust, hedonizmust kiáltott, és nehezményezte, hogy például A betonozó munkások című versed alapján mi sem áll*

tőled távolabb, mint a testi munka világa. Ha jól tudom, e könyved kapcsán egy évig nem jelenhettél meg sehol.

– Így van, ez egy gyönyörű történet. Az akkori dogmatikus idők magyar képviselői sehogy sem tudtak belenyugodni, hogy ez a kötet megjelenjen. Mielőtt Fábry Zoltánnal megismerkedtem volna, feleségem, Éva eljuttatta hozzá a kéziratot. Ő azonnal válaszolt, kritikái észrevételeket tett, majd felkeresett Pozsonyban, és harcba kezdett a kiadásért, mondván, ha ez a könyv nem jelenhet meg, nem érdemes írni többet. Csodálatosképpen a kötet mégis napvilágot látott, elsősorban Fábry és számos szlovák író (Kostrá, Smrek, Lukáč, Benják és Štitnický) lektori támogatásával. A kötet első példányát Fábrynak dedikáltam:

„Két szenvedélyem: sakk és dohány”

„Lelketlen korban tiszta lélek, ki mindig hűen állt a vártán, s e könyvről is mert igazat írni, köszöntelek Téged, Fábry Zoltán”. Ezután írói

küldöttség járt Stószon Fábrynál, aki a küldöttség tagjainak örömmel lobogtatta a könyvem a beleírt ajánlással. A „lelketlen korban” kifejezésemet a szlovák pártközpontnál jelentették, ezért egy évre eltiltották a megjelenéstől. De a történet még nem ér itt véget.

A szlovákiai magyar pártsajtóban, az Új Szóban megjelent egy kétoldalas óriáskritika erről a kötetemről *Hová, merre?* címmel. A cikk írója legszívesebben visszakergetett volna a Nováky-i bányába. Leginkább a bányászverseim miatt támadott: „Mi pedig e versciklus alapján teljes felelősségtudattal leszögezhetjük, hogy a költő ilyen életszemlélettel, ilyen világnézettel akár egy emberöltőt is eltölthetne bányában, vagy bárhol másutt, a munkásemberek között, akkor sem ismerhetné meg teljében

az igazi életet, akkor sem ábrázolhatná hűen, el nem ferdítetten. A mi életünkkel azonosulni kell, a mi életünkért lelkesedni kell, látni kell értelmét és célját, csak akkor lehet megénekelni szépségeit, és csak akkor fájhatnak igazán fonákságai. A költő csak így válhat költővé, a szépség, a haladás fáklyavivővé. Ez döntő követelmény, s ez Monoszlóynál hiányzik. Ezen a szűken értelmezett tehetség – amely Monoszlóytól elvitathatatlan – lényegbevágóan nem segíthet.” Idekíváncozik az Új Ifjúság névtelen cikke is: „Ezeket a verseket már nehéz elolvasni idegcsillapító pirulák lenyelése nélkül. Bányászversek! Ugye, szépen hangzik? Idézzünk csak *A 401-es lámpa* című vers-

ből: »Jó szerencsét bányász! Rád vágyik a bánya! (s a vándorpatkányok nagyranőtt családja)« Hát egy ilyen rutinos költőnek nem szép

hasonlata ez? Vándorpatkányok nagyranőtt családjai! Különbösen is ezek a versek olyan pesszimizmust árasztanak a bányászéletről, hogy aki elolvassa, bizony messziről kikerüli a bányát. Pedig bánya régóta van, s bányászok is régóta vannak. Ha nem lettek volna, nem fűtöttünk volna, nem világítottunk volna, s idáig sem értünk volna. Bányászok voltak és lesznek még szerte a világon, függetlenül attól, hogy Monoszlóy mit ír a bányákról és bányászokról.” A cikk végét is érdemes idézni, mert jellemzi a kort, amelyben éltünk: „Hát íme a költő filozófiája: nihilizmus. A hasonlítás kedvéért menjünk vissza az idő előtti századokba. Catullusnak van egy verse, az *Ebéd utáni üzenet a ledér lánynak*. (Esdeklek Neked édes, Ipsithilla tündöklő gyönyöröm, szívemnek éke, hívj fel engem ebéd után szobádba. Itt fekszem tele hassal elterülve, s dárdámnak hegye két ruhát döf át már.) Lehet, hogy nem valami szerencsés párhuzam, de ide kívánczolt nagyon, tekintettel az olyan poétára, aki gondolati lírájában a csak egyszer élünk felfogását vallja. S befejezésül még valamit a kötet borítólapjáról, a díszes bekötésről, mert ehhez is érteni kell. Lám, itt van

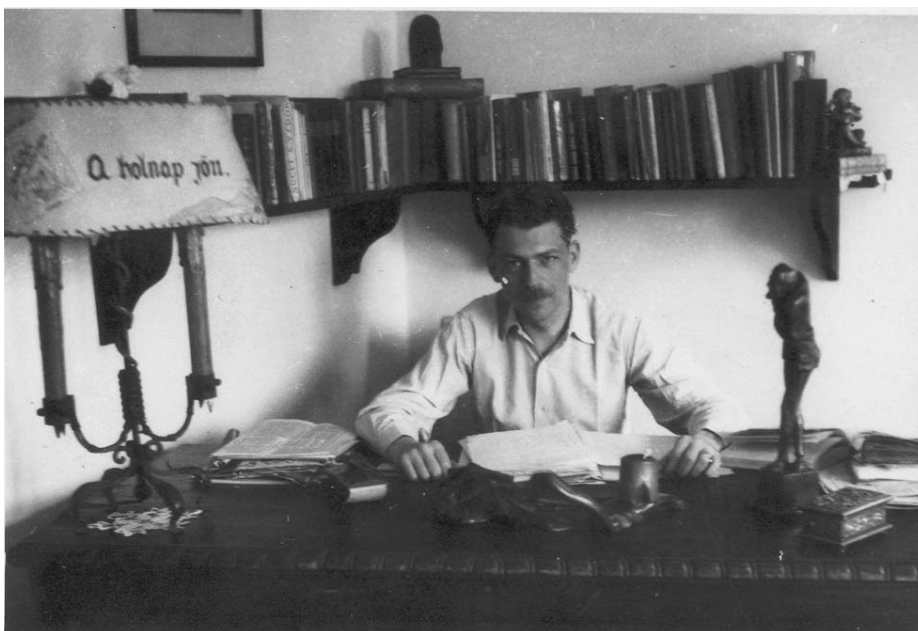
az asztalunkon a kommunista Gyurcsó István verseskötete, brosúrafüzetben, egy cseppet sem vonzón, s mellette a Monoszlóy-kötet, pompás kivitelben. Az olvasó legtöbbször vonzó külsejéért vásárolja a könyvet, s a szép kötésű, szépen illusztrált könyvet viszi a könyvtárába. A Monoszlóy-kötet elfogy, a brosúra pedig megmarad. Hogy mi van a fedőlap alatt, az mellékes. Elfogyott, siessünk kiadni még egyszer. Mert ami elfogy, az a költészet...” Hozzáteszem, hogy a kötet csakugyan gyorsan elfogyott, de az utánnyomása szóba sem jöhetett. Minden támadás dacára kissebségi íróként ebben a korszakban, pláne pártonkivülként több elismerésben, díjban részesültem: többek között 1967-ben az először kiosztott Madách-díjat Fábry Zoltánnal vehettem át.

Egyszer kiköltöztettek engem Nagylélre, a pusztaságba, hogy ott további átnevelésben vegyek részt, és a munka területén jeleskedjek. A helyiek megrémültek tőlem, azt hitték, kommunista besúgót küldtek a személyemben, teljesen elzárkóztak tőlem. Kiutaltak nekem egy parasztházat, amit mindenki messze elkerült. Reggelente egy tányér rán-

tottát tettek az ajtó elé, hogy ne haljak éhen. Ekkor jelent meg az említett cikk. A nagylélieknek saját kommunista pártjuk volt, de semmit nem értettek a politikából, külön világban éltek. Amikor megkapták ezt a cikket, amelyben vissza akartak küldeni a bányába, még a feleségemet is meghívták. Ünneppapot rendeztek a tiszteletemre, attól kezdve főztek-sütöttek rám, a helyi kommunista párttitkár jött köszönteni engem. Menekülnöm kellett onnan, mert tartottam egy újabb botránytól.

– *Ha nem az első novelláskönyved lenne, A villamos alatt címűt (1965) akár válogatásnak is nevezhetném, mert 1943 és 1964 között írt kisprózákat tartalmaz, húsz év darabjait találom benne – igaz, az írások keltezését áttekintve mintha 1944 és 1955 között nem is írtál volna novellát. Miért váratott magára ennyit ez a kötet, tekintve, hogy a második novellagyűjteményed, a Sivatag három évre rá jelent meg, amit azóta további négy követett?*

– Igen, csakugyan nem írtam novellát az említett tizenegy évben: tekintetbe véve az orosz hadifogságot, a Csehszlovákiába költözést, a vizsgálati fogságot és a munkatáborban eltöltött időket, azt hiszem, nincs ebben semmi meglepő. Verset mindig ír az ember, én legalábbis tízéves koromtól fogva. Idegen közegben a megjelelés reménye nélkül, ceruza és papír nélkül is börtönben, bányában, fejen állva. De a prózához, különösen a nagyobb lélegzetű prózához jó, ha van egy asztalod, széked, amire leülhetsz, és az sem árt, ha fedél van a fejed fölött, ahogyan ezt már Zola is megjegyezte. 1964-ben bemutatkozhattam a Tiszatáj egyik számában, ahol megír-

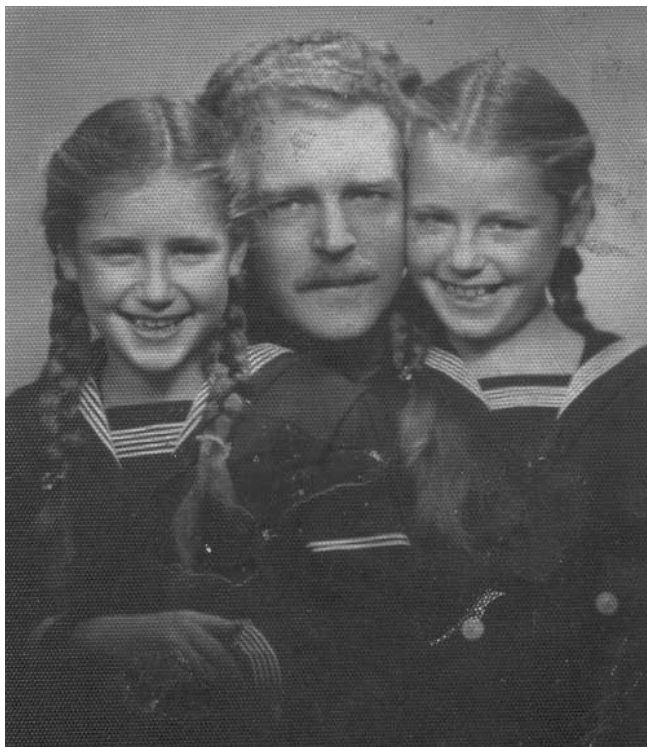
„A holnap jön, a holnapra várni nem kell.” Pozsonyi lakásában, dolgozóasztalánál

tam, hogy már gyermekkoromban elhatároztam: hátralévő éveimet kizárólag az irodalomnak szentelem, és hogy én leszek az első magyar író, aki Nobel-díjat nyer. A Nobel-díjban megelőztek, és sajnos a kizárólagossági elvem sem valósulhatott meg. A huszadik századi ember-sors gondoskodott róla, hogy az életem ne legyen egyhangú. Ennek az üdvös gondoskodásnak köszönhetően voltam tengerész, vizsgálati fogoly, kiadóvállalati igazgató, rádiószerkesztő, bányász, a külügyi osztály előadója, normafelelős, kőműves, vállalati jogász, a bér- és munkaosztály vezetője és profi sakkozó. Leszámítva életem számos vargabetűjét, az első novelláskötetem kései megjelenésében az is közrejátszott, hogy bár írtam, amikor csak tehettem, a korai, esetlegesen születő novellák után prózáíróként később kezdtem beérni.

– A villamos alatt *legtöbb darabja alig hasonlít a későbbi novelláidra. Ez a gazdag, tematikailag változatos, olvasmányos könyv egyfajta előkészítése a gondolati mélyprózának. Azonban már ebben a kötetben megtalálhatók azok a kérdéskörök (elidegenedés, idő, múlt és emlékezés, nyelv), amelyek később formáló erővé váltak, poétikád meghatározó jegyeivé fejlődtek: írásaidba kezd beszüremelni a fantasztikum (az Apostol például egy gyilkosság áldozatául esett férfi halálomása, aki jogosnak tartja a megöletését), és nem egy történetben előtérbe kerül a plasztikus belső ábrázolás, a lélekben, az idegekben zajló történés (Karácsonyi történet, A villamos alatt). Nem véletlenül kerülhetett a könyved végére A vil-*

lamos alatt című írás. Kiforrott, jellegzetes Monoszlóy-darab: tudatnovella. Egy villamosbalesetet szenvedett férfi életének utolsó pillanatait merevítet ki benne.

Lányaival, Yvonne-nal és Ivettel

– Vajda Barnabás irodalomtörténész sokat foglalkozott az életművemmel, monográfiát is írt rólam. A novelláimból doktorált Szörényi Lászlónál. Fontos megállapításokat tett a kisprózaim kapcsán, többek között azt, hogy ebben a kötetben, és az utána következőben, a *Sivatagban* is olyan határhelyzetbe, kiélezett szituációkba állítom a hőseimet, amelyben az ember szokatlanul cselekszik. Ezek a hősök szenvednek, súlyos bűn nyomja a lelküket, vagy haldokolnak, és ezt az állapotot nem lehetett hagyományos módon megírni.

– *Utalva a Bolond Béla logikája című novellára, amelynek elején a főhős a nyelvről töpreng, annak kifejeztelenségén és káros visszahatásáról a gondolkodásra: a kiélezett szituációkban vergődő hőseid lélekállapotának leírásában új forma-*

nyelvet teremtettél, amellyel kifejtet a pszichét a nyelvi bezártságból, és expresszionista, szürreális ábrázolással mutatod meg, hogy mi történik az ember fejében, mielőtt ez a történet szavakká válna.

– Ezzel nagyon egyetértek. Csehszlovákiában indulásomkor egy süket, buta közösségben éltem. Az akkori szlovákiai magyar író társaim a szocialista irodalommal foglalkoztak, semmi mással. Az én jelentkezésem amúgy is meglehetősen volt, úgy éreztem, a nyelven, a megragadáson is kell valamit változtatnom. Az újságokban üres és semmitmondó írásokat olvashattál, mindent előtört a propaganda, és ez lealacsonyította a nyelvet is. Például a *Bolond Béla logikája*, amire utaltál, többek között arról szól, hogy értelmüket, valóságukat veszítették a szavak, s hogy ezt felismerve mihez lehet kezdeni. Számomra még ma is hihetetlen, hogy egy ilyen könyv akkor és ott egyáltalán megjelenhetett.

– *A Sivtag (1968) című kötetteddel kezdődően novelláid egyre több elmebetegséggel, lelki sérüléssel kapcsolatos vonást tartalmaznak, legfőbb tartalmi jellemzőjük az elfojtásból vagy feldolgozatlan élményekből származó kisiklás, mikor a személyiség kontrollját veszti. Legutóbbi novelláskönyved, A halottak szigetén (2004), amelynek darabjait Lázár Ervin válogatta, már kifejezetten a „pszichokrimik” műfajmegjelöléssel jelent meg. Mi terelt téged e felé a világ felé?*

– Elég hamar rájöttem, hogy vonzom a kutyákat, macskákat, és nem utolsósorban az örülteket. Ezek valamiért mindig is szerettek engem. A

kiegyensúlyozott emberek sosem érdekeltek. Az örültek szeretete természetesen reflexió valamire, ami bennem van. Ebből a szempontból az egyik legfontosabb, legösszetettebb és leghosszabb novellám a *Sárga ház*, amely egy elmebetegről szól, és sok nyelven megjelent. Hogy anyagot gyűjtsek, gyakran látogattam elmeegógyintézeteket, mélyen foglalkoztattak a lelki betegek. A *Tetovált angyalok* írása közben például megkaptam a javítóintézetekben szegény kiskorú gyerekek vallomásait. Azt gondoltam, hogy jövök én ahhoz, hogy ezeknek a gyerekeknek a vallomásait elolvassam? Név szerint. Én, aki senki se vagyok. Író vagyok, nekem erről nem szabadna tudnom. Minden kéziratot, feljegyzést, kórismét megkaptam, belenézhettem bármibe.

– A *Tetovált angyalokban* (1967) két kisregényedet olvashatjuk, a címadót és a Gúzsbakötött rövidnadrágot. Ezek javítóintézetekben játszódnak, ahová az író elbeszélő ellátogatott, hogy megérthesse és jó útra segítse a kiklott kamaszsorsoakat, de képtelenség a deviancia, a személyiség gyökeréig jutni, így igazán segíteni sem lehet: a problémát valami ködszerű, számodra egyszerre vonzó és reménytelen átláthatatlanság, megközelíthetlenség jellemzi. „...én valóban nem vagyok befolyásos pali, és varázsló sem vagyok, s ha már az angyalok tetoválják magukat, nem tudok csodát tenni, hogy a betegségyező törölje le róluk a tetoválást.” Ezek a kisregények már igazi lélektani prózák, amelyek beleéléssel közelítik meg a kamaszok személyiségét, ugyanakkor szociálisan érzékeny prózák is. A Gúzsbakötött rövidnadrágban már

a te gyermekkorod feltámasztása a cél, és egyben eszköz egy nemi erőszakot elkövetett tizenöt éves fiú, Balogh Zotyi esetének megértéséhez.

Második feleségével, Katival Afrikában

– Ebben a kisregényben párhuzamosan jelenik meg az elbeszélő múltba vesző gyermekkor, bentlakásos intézetben eltöltött évei és Balogh Zotyi homályos története, sőt ez a két múltbéli eseménysorozat segíti egymás feltárását. Az elbeszélő sokat gondolkodik, vajon mit értett Balogh Zotyi azon, hogy a bandájukban nem csináltak semmi jót. Visszaemlékezve, egyszer az egyik intézeti osztálytársa talált három longriftöltényt, és öten elhátározták, hogy a nem messze fekvő vonatsínre helyezik őket. A konviktus szigorú rendje miatt persze titokban. Nem jutott eszükbe, hogy ez nem ártatlan játék csupán, amivel semmi bajt nem okozhatnak senkinek. Az ő szemükben ez valamiféle rosszaságnak számított, ők sem akartak jót cselekedni. Csakhogy hiába hasaltak a töltés oldalában, hiába jött a vonat, nem robbantak fel a töltények. Az elbeszélőt ekkor éri a felismerés, hogy Balogh Zotyi kezében viszont „felrobbantak a patronok”. Rájön arra, mennyi szerencse kell ahhoz, hogy az ember megélhesse a saját életét. Mert az ő töltényeik is felrobban-

hattak volna. És akkor nyilván javítóintézetbe kerülnek mind az öten.

– A *Télvíz idején című visszaemlékezésedben írod, hogy a Tetovált angyalok indexre került Csehszlovákiában (mint később A milliomos halála is). Ennek az 1968-as távozásod volt az oka?*

– Igen, annyira, hogy a *Tetovált angyalok* szlovák filmforgatókönyve 1968 elején elkészült, kitétték a forgatás időpontját is, amelyre az augusztusi események miatt nem került sor, sőt azért sem, mert eljöttem. Itt vettük

fel újra, Ausztriában.

– *Életműved egyik legmarkánsabb darabjának A milliomos halála című regényedet tartom. Általa Tóth László szerint a csehszlovákiai magyar irodalomban először szóltál az ötvenes évek koncepciós pereiről, kényszermunkatáborairól. Hege-dűs Imre János írt egy esszét a könyvedről: „...a legnagyobb szakadék, mélység, amelyet a férfi főhősnek át kell hidalnia, vészelnie, az maga a rendszer, a kommunizmus. (...) Monoszlóy mindent elmondott erről a nagy történelmi tévedésről, amit sokan csak most mernek leírni: a negatív szelekcio dühöngését, a személyiség teljes megsemmisülését, a koholt pereket, a tömegpusztító munkatáborokat, a módszeresen kimért halált, mindent. Igaz, ő nem a dokumentumirodalom eszközeivel dolgozik, mint Szolzsenyicin, inkább a szürrealizmus és az abszurd irányából közelít. Az a világ, amely A milliomos halála utolsó fejezeteiből kibomlik, legalább annyira félelmetes, mint a Kafkáié, annyira értelmetlen, mint az Abe Kobóé A homok asszonyában, és annyira*

abszurd, mint Beckett drámáiban. De minden szörnyűség ellenére van mégis valami megfoghatatlan derű a regényben, amely kizárólag Monoszlóy sajátja. Azt érezzük, hogy nem tud olyan emberellenes szerkezet létrejönni, amely végleg le tudná győzni az embert. S ennek semmi más oka nincs, csak az, hogy a »homo sapiens« mögött ott áll a »homo ludens«, a játékos ember. Ezt, a legsötétebb mélységekből is fölsziporkázó derűt nevezném »monoszlóizmusnak«.

Egyik fejezetét a csehszlovákiai Új Szó közölte folytatásokban, majd 1969-ben megjelent a regény, de csak az utolsó fejezete nélkül, amelyet már a jugoszláviai Híd hozott le, s te a folyóirattal együtt ajándékoztad a könyvedet. A teljes kiadás 1991-ig várattott magára. Miért épp a legpolitikamentesebb részt vette ki a cenzúra a művekből, s egyáltalán: milyenek voltak a korabeli csehszlovákiai, jugoszláviai viszonyok, hogy folyóiratok vállalhatták a kéziratod közlését, sőt könyv alakban is megjelenhetett?

– Ez a könyv egy olyan milliomosról szól, akinek valójában semmije nincsen. Ennek a regénynek a kor szempontjából legfontosabb fejezetei a második világháborúban játszódó *Tatárjárás*, a *Kínai fal* mint a sztálinista ún. szocialis országépítés, az egyiptomi koponyalékelőre rimelő *Koponyaelő* mint a politikai perek, tábor- és börtönének története, végezetül a modern, dantei pokoljárását bemutató *Bánya*.

Csehszlovákiában a magyar, cseh és szlovák megjelentetését is tervbe vették. Mire a magyar válto-

zat kikerült a nyomdából, én már Jugoszláviában voltam. A szlovák és cseh megjelenésre vonatkozó szerződést felbontották, a magyar kiadás elé pedig fondorlatos tervet eszeltek ki. Levélben írták meg nekem: a könyv csak akkor jelenhet meg, ha annak utolsó száz oldaláról lemondok. Jugoszláviai barátaim tanácsára és a kiadó nagy meglepetésére ebbe is beleegyeztem, így a csonka könyv napvilágot is látott, hamarosan azonban bezúzták. Egyetértek veled, a regény utolsó fejezetét, a *Bányát* kellett volna a legkevésbé levágni. Harmadik fejezete, a második világháborúról szóló *Tatárjárás* politikai szempontból sokkal félelmetesebb, s azt csodálatosképpen le merte közölni az Új Szó, pedig ez halálos harakirinek számított, sőt még a regényben is bennmaradhatott. Érthetetlen. Talán valamivel meg akarták büntetni a könyvet, hasukra ütöttek, vagy nem értették egyáltalán a *Bányát*, mindegy. Az persze elkerülte a lektorok és szerkesztők figyelmét, hogy a könyv fűszövegében éppen a zárófejezetről írok. Ez azonban nem tűnt fel senkinek, mert a kötet nemigen került az olva-

Teddy és Ted. Lányánál a szlovákiai Limbachban

sók kezébe. A regény kalandos sorába illik egy kis történet: Zs. Nagy Lajos felvidéki író egy találkozá-

sunk alkalmával elmesélte, hogy *A milliomos halála* kötetbe rejtette el időnként kis dugipénzét, amit fröccsivásra tartogatott.

– *A könyv írása közben nem tartottál attól, hogy sosem fog megjelenni?*

– Persze hogy tartottam tőle. Nem először írtam ilyen könyvet.

– *Mi az oka, hogy – ebben a könyvben először – elhagyod a helyszínek neveit, sőt még a főhős nevét is csak egy-kétszer olvashatjuk?*

– A XX. század embere, ha megpróbál önmagával beszélgetni, akkor egyrészt nem lineárisan mondja el magában a történetet, hanem rájön arra, hogy a múlt, jelen, jövő összemosódva jelenik meg a tudatában. Erről a problémáról rengeteget írtam. Idézek is egy példát *A gödölye dicsérete* című könyvemből: „A találkozás mégis gyönyörű volt. Egy szűk utcában, ahol azelőtt sohasem jártam, fátyolos bársonykalapban jött szembe velem. Tél volt? Igen. Messziről csilingeltek a szánkók. Ami viszont a kalapot illeti, azt sok évvel később vettem... Most is így látom.” Az összemosódás hangulati képéhez hozzájárul az is, hogy a vizuális képet, amit az olvasó elkép-

zel magának, nem szabad olyan szűk keretbe tenni, nem szabad a hangulati látványt megszükiteni. *A milliomos halálában* rájöttem arra, hogyha az ember túlságosan lokalizál egy történetet, akár időbelileg, akár geográfiailag, akkor összeszűkül a mű hangulata. Valahol az időt és a teret össze kell mosni. Ezért veszélyes a dolgok vulgáris néven nevezése.

– *Ha már a főhős nevével tartunk, egyáltalán nem biztos, hogy Antinak hívják. A regény olvasása közben az ember ugyanis*

könnyen elfelejti, hogy nem feltétlenül szabad hinnie a történetben, mert az egy csavarral kezdődik: valaki elkeveredik egy temetésre, és elképzeli, milyen lehetett a számára ismeretlen halott élete. Mindaz tehát, ami a könyvben történik, egy elképzelt, „megálmodott” történet csupán – az élet álom, ahogyan Anti édesanyja halála fölött, vagy később a kórházban Csang-csi álmáról olvasva gondolja. „Csang-csinek van igaza, az ember pillangó, és semmi sem igaz. Az élet vagy sohase kezdődött, vagy örökké tart.” Mi indokolta ezt a regényindítást? Összefügg-e mindez A halálom utáni napon egyik mondatával: „Alighanem a meg nem történtből kellene összerakni a múlt mozaikját. Abban nincs se csalódás, se fájdalom?”

– Természetesen összefügg, minden emlékezésben szembesülnünk kell a múlt rekonstruálhatatlanságával. Több okból tettem ezt a csavart a regény élére. Egyik oka, hogy első személyben írok a főhősről, aki egyfelől nem létező személy, másfelől pedig én vagyok: saját magamról beszélek egy másik emberben, végeredményben saját magamat találtam ki a regényben. A főhős egy szegény kertészfiú, aki megszökik a konviktusból: egyszer megismertem egy ilyen embert.

A milliomos halála, mint minden kitalált történet, a valóság néhány mozaikdarabját is magában hordja. Ez a képzetnek abból a lomhaságból származik, amellyel nem képes kiszabadulni a tér és az idő bizonyos meghatározott rendszeréből, minduntalan a valószerűhöz tapad. Jelen esetben az általános megkötöttséget a konkrét helyzet még csak fokozta. Mint írom a könyvben, a temetésen ferdén verte az esernyőket a zápor. Úgy éreztem, hogy mi ketten állunk legközelebb egymáshoz, a halott és én, az ernyőkkel védett tömegben egyedül mi vagyunk ernyőtlenek.

Tulajdonképpen lehetnék én is ő, és ő állhatna helyettem itt, az a véletlen, ami idehozott a temetőbe, születhetett volna egy régebbi véletlenből, abból, hogy helyette születtem, helyette haltam volna meg, az ő élete az én életem lett volna. Ahogy a történetből kiderül, a későbbiekhez fűzött gondolatok az esővel és az ernyőtlenességgel is összefüggtek. Ha nem esett volna, bizonyára kevésbé kapkodóvá válik az előadás. A bányaomlás szükségszerűségét is az időjárás viszontagságai sugallták, mert kézenfekvőbb megoldás is adódott volna... Egy kitalált történet azonban bárhogy végződhet, és tegyük hozzá, az élet bármiféle ismertetése a halál szempontjából teljesen közömbös. Így élt? Ha eláll az eső, egy csomó állítás kétségessé válik. Az ernyősök is sok részletét kiegészíthetik. Ez azonban már túlmutat ennek a történetnek a valóságán és azon az állapoton, amely megszületésének körülményeit előidézte.

Tudatregény lévén ebben a könyvemben is az én elbeszélhetőségét kérdőjelezem meg: az ember eredendően elidegenített saját magától s a valóságtól: például a születése, halála mindig ismeretlen lesz számára, közös élményeknek csak a maga felőli vonatkozásait közelítheti meg. Ez is az élet-álom gondolathoz kapcsolható: az élet-feldolgozásban van valami vélt, valami képzelgésszerű, amely gátja megismerésnek. Könyveimnek ez az egyik legfontosabb alapproblémája.

– *A Csang-csiről szóló idézettel szorosán összefügg a következő: „Tulajdonképpen mindig volt tatárjárás, az emberekben csak meglapult a borzalom, nincs igaza a karórának, amely elhatárolva méri az időt, mint ha a tegnapot a mától, a régít a nagyon régítől és a még azelőtt történetektől meg lehetne különböztetni. Hiszen én már a kertészetben megtanultam az idő örököségét, amelyen*

belül csak árnyalakokat jelent a nyílás és a hervadás.”

– Anti egyik szerelme, Ria szerint Anti nem azt a világot, sőt időt figyeli, amelyben él. Ez a főhősöm egyik legfontosabb jellemzője: volt nevelt egy bentlakásos intézetben, majd kertész, aztán katona, szökött hadifogoly, később szocialista főmérnök, internált rab és kényszermunkás stb., mégis valahol érzéketlenül hagyja a kor, a változó jelen, ezért kénytelenül történik vele minden, elszenvedti az életét, ugyanakkor a belső látása éles, képzelete élénk. Kabdebó Lóránt nagyon fontos megállapításokat tett a regényről, többek között a főhőssel kapcsolatban: „az ember kétféle életet él: egyet agyában és egyet kifelé”. Így van, kétféle életet, ahogyan kétféle időt is, s e kettőből engem mindig a belső érdekelt.

– *Egy 1994-ben közölt interjúban (Nem én voltam kalandor, hanem a történelem) megkérdezték tőled, hogy 1968-ban miért Jugoszláviába költöztél Csehszlovákiából, és miért nem a közelebbi Ausztriába, ahol 1969 óta amúgy is élsz. Akkor többek között azt válaszoltad: úgy éreztetted, hogy a kisebbségi lét ott bontakozhat ki a legszabadabban. De miért ragaszkodtál a kisebbségi léthez? Nem tudtál vagy nem akartál Magyarországra visszatérni?*

– Visszatérni Magyarországra akkor lehetetlennek bizonyult. Egyet jelentett volna azzal, mintha ott maradtam volna Csehszlovákiában orosz megszállás alatt. Ugyanúgy lelketlenül váltam volna abban a közegben. Egyszerűen csak Jugoszláviába távozhattam. Örömmel fogadtak, mert Csehszlovákiában már megismertem az egész jugoszláv magyar értelmiséget, még Danilo Kišt, a jelentős költőt is, aki fordította a verseimet, prózáimat, amelyek szerbül jelentek meg a Serbska Maticában. Én voltam az egyetlen, kommunista országból

kommunista országba menekült személyiség, aki soha nem lettem kommunista, még a Csehszlovákiai Írószövetségben is én voltam az egyetlen pártönkívüli titkár.

A *Tetovált angyalok* című könyvemet, amely Csehszlovákiában indexre került, az újvidéki Magyar Szó közölte folytatásokban, persze voltak még bőven betiltott írásaim. Szerettem, hogy a rádió egész nap magyar adást sugárzott, szerettem a Fórum-ház kiadói programját, a Rádiószínházat, és örültem Jugoszlávia különböző nemzetiségei szabad mozgási jogának. Írásaim és magam is kedvező visszhangra találtam ebben az új környezetben, magyar olvasókkal és magyar gondolatossággal körülvéve. Másfél éves ott tartózkodásom alatt még az is sikerült, hogy írógenerációk, elképzelések között az összehangoló, gyakran összebékítő, egymáshoz közel hozó híd szerepét is vállalhassam. Ámde megsejtettem, hogy erre a szerepre nem lesz tartósan mód és lehetőség, ezért tovább kellett állnom. Jó húsz évvel ezelőtt Hornyik Miklós, az újvidéki estek egyik szervezője így beszélt rólam: Monoszlónak két zseniális cselekedete volt, az egyik, amikor Vajdaságba jött, a másik, amikor Vajdaságot elhagyta.

– *Ezután Ausztriába költöztél. Hogyan sikerült itt megállapodnod olyan íróként, aki addig magyar nyelven alkotott?*

– Ez sem ment egyszerűen, de hozzáteszem: azután is magyarul írtam. Minden, ami tőlem azóta németül megjelent, a magyar eredeti fordítása. A *Jackie* című rádiójátékot egy hónap bécsi tartózkodás után bemutatta az ORF. Előtte a darab rendezője interjút is készített velem. Biztatott: hamarosan úgy megtanulok németül, hogy ezen a nyelven fogok írni. Erre megjegyeztem: ahhoz, hogy a németet írói szinten elsajátítsam, még kilencvenkilenc évre van szük-

ségem, és bármennyire reménykedő természet vagyok, ennyi időm már nincsen. Egy magyar költő történetére is hivatkoztam, aki, mikor előtte az eszperantó nyelvet dicsérték, megkérdezte a szakértőtől, hogyan kell eszperantóul mondani: *beteg*. Az eszperantó szakértő tudta. Most mondja azt, hogy *breteg*. Azt nem lehet eszperantóul mondani. Akkor az nem is nyelv, állapította meg Kosztolányi Dezső, mert így hívták a magyar költőt. Én tudom, tettem hozzá, hogy németül lehet *breteget* mondani, csak nem találom meg a szótárban. Három év múlva az osztrák rádió kerekasztal-beszélgetésre hívott olyan írókat, akiknek az emigráns sorban látszólag sikeresen alakult az élete. A rádió bécsi intendánsa mindjárt azzal kezdte, hogy ő hallotta az én korábbi interjúmat, s most ugye rádiójátékaim, novelláim, verseim jelennek meg mindenütt, mit szólok ehhez? Elégedett vagyok, feleltem, abból a kilencvenkilenc évből már csak kilencvenhatra van szükségem.

1969 telén, kiskabátban érkeztem Bécsbe. Télikabátomat ugyanis elutazásom előestéjén, Bori Imréék háza előtt az autóból kilopták. Azt hittem, hogy abban a pillanatban, amint Ausztriába megérkezem, egyszerre a tejjel-mézzel folyó Kánaánban találom magam, és semmi problémám nem lesz, sorra lefordítják majd a könyveimet, én pedig szépen éldegélek a honoráriumokból. Addig csak megkötöttségekkel kellett szembenéznem. Pénzügyi problémám Csehszlovákiában nem volt, mert megjelentek sorban a könyveim, rögtön ívre fizették a honoráriumot. Ellenben Ausztriában hirtelen nem tudtam mihez kezdeni, főleg íróként: kilátástalannak éreztem a helyzetemet. Csehszlovákiában többször előfordult, hogy nem publikálhattam: ilyenkor a matematikához való vonzódásomat és a bérelszámoló-rész-

legvezetői foglalkozásomat osztottam meg a profi sakkjátékos hivatásával. Ausztriában próbálkoztam mindenfelé: jelentkeztem egy vállalatnál matematikusnak, de nem vettek föl. Mondták, hiába tettem náluk sikeres vizsgát, már öreg vagyok.

Itt is hamar megismerkedtem számos íróval, mindenki adott valami jó tanácsot, többek között azt, hogy rádiójátékokat kell írni. A műfajt még nem ismertem eléggé, de gondoltam, nem lehet olyan nagy ügy, a novelláimat kezdtem rádiójátéknak átírni. El is készültem három rádiójátékkal, amelyeket a legjobb helyekre elküldtem, többek között Kölnbe is, és postafordultával mindegyik visszajött azzal az indoklással, hogy a szerkesztőségek két évig el vannak foglalva. Nem láttam semmi reményt. Egyszer azonban Brémában rendeztek rádiófesztivált, ahova engem is meghívtak. Ugyanazokkal az emberekkel találkoztam itt, akiknek elküldtem a rádiójátékokat. Szerencsére nem beszéltem nekik a próbálkozásaimról, s még kérdezték is, hogy miért nem kerestem fel őket eddig. Újra postára adtam az írásaimat, és akkor végre műsorra kerültek. Ilyen véletlenül múlt az egész, tulajdonképpen mindent a rádiójátékokból szereztem. Írtam vagy ötvenet. Kati sokat fordított közülük németre. Magas honoráriumokat kaptam értük, különösen Kölnben: ha ott leadtak egy rádiójátékot, kötelező volt újból sugározni. Ezekből a tiszteletdíjakból vettük annak idején a szigligeti házat és a budai lakást. Magyar íróként, bár németül jelentem meg, éhen halhatam volna. Pláne az én irodalmammal, egyik könyvből sem lehetett bestseller, még ha háromezer példányban adták is ki.

– „Ami felejthetlenebb veszteség, az a negyedszázados úr. A keleti hemiszféra olyan elszánt könyörtelenséggel tette indexre írásaimat, hogy még bibliográfiai adatként

sem szerepelhettem. Egy teljes generáció előtt ismeretlenné váltam” – *mondod a fentebb említett interjúban. Visszafelé hogyan működött ez: eljutott-e hozzád a kortárs magyar irodalom?*

– Minden eljutott hozzám, mert a Szabad Európának is dolgoztam, így minden könyvet megküldtek nekem, ami Magyarországon megjelent, és ezekről rendszeresen írtam, körülbelül háromezer oldalt. Jólesett, amikor nemrég Juhász Feri azt mondta nekem, hogy nagy szolgálatot tettem ezzel a magyar irodalomnak. Magyar írókkal személyesen már kevesebb lehetőség nyílt megismerkedni: csak néhányukkal találkoztam, akik Bécsbe látogattak.

– *Ennek fényében hogyan élted meg az 1989–90-es rendszerváltozást?*

– Elszegényedtem általa, mert semmi másra nem figyeltem attól kezdve, csak Magyarországra. Alig törődtem már az osztrák, német rádiókkal, csak azzal, hogy fillérékért megjelenjen egy rádiójátékom Budapesten. Egy időszakban verseket publikáltam a Népszabadságban, és többen meg is kérdezték tőlem, hogy miért ezt a lapot választottam. Azt feleltem: nem politikai cikkeket küldök oda, hanem verseket.

– *Regényeid sorában különleges helyet foglal el a Menekülés Szodomából című trilógiád. Bár az avantgarde hatások meghatározóak más műfajú írásaidban, a többi regényed tekintetében ennek világa egyedülállóan szürreális: míg például A milliomos halálában nagyjából szétválasztható a külső és belső világ, addig ebben a könyvben egybeolvad a kettő, sőt mintha a belső kivetülne a külsőre. Ebben a könyvedben a nyugati életérzés kakofóniáját, cél- és hontalanságát írtad meg, bár első része még Jugoszláviában készült. Főhőse azért menekül Szodomából, mert nem akar közösséget vállalni*

vele. „A meggyőző jelképrendszer a regénynek időtlenséget és térenkivüliséget kölcsönöz, egy örökös végtet érvényességét. Ez a regény a Menekülés regénye. Monoszlóy egész, kétségbeesetten logikus költői világa kiáltás a feneketlen örvényből, amelyből menekvést keres: szellemi Ararátot, amelyben megfogódhat és ahol horgonyt vehet...” – *írja Haldimann Éva kritikájában.*

– A könyv alapszituációja és döntő problémaköre, hogy elmenekültem Szodomából, elmenekültem egy másik világba, ahol úgy hittem, meg is írhatom a véleményemet. És hát valahol meg is írtam. Első része még Jugoszláviában, a Hídban jelent meg, Major Nándor irodalomkritikus írt egy eposzszerű méltatást róla, amelyben hangsúlyozta, hogy ez a történelem minden menekülésének regénye, nem bibliai, nem is kizárólag mai történet. Ennek örültem, mert a könyvet nem politikai persziflázsának szántam, a szodomain menekülést nem szabad a csehszlovákiaira vonatkoztatni. Másik fontos megállapítása volt, hogy a menekülést én a magatartás ügyének tekintem, s hogy a menekülésnek akkor van értelme, ha érvényre juttathatók az egyén választott értékei.

Mert – többek között – a véleményem tartani kell. Még kis dolgokban is. Sosem tudtam például Weöres Sanyi nézetét megfogadni, akit ezzel együtt nagyon szerettem: mindenkinek írd meg, hogy zseni, azon nem bántódik meg senki. Emlékszem, lejött egyszer Újvidékre, és az én autómmal közlekedtünk, beleültünk vagy tízen, de még így is elfértünk: Sanyinak nem kellett sok hely, mert föltartottuk a levegőbe, harmincnégyes cipőt hordott. Sanyi a levegőből egyszer csak megszólított egy délvidéki magyar író, aki jugoszlávokat fordított magyarra: te, neked van hús

olyan versed, ami a világirodalom remeke. Azt felelte erre az illető: Sanyi, ne bolondozz. Hát, mondta Sanyi, ha nem hús, akkor tiz. Elalkudoztak így egy ideig, a végén türelmét veszítette a szerencsétlen író: mondj, Sanyika, egyet. És ő egyet sem tudott mondani. Egyetlen versét nem ismerte a másiknak.

Visszatérve a *Menekülésre*, a trilógia második és harmadik része, a *Jakob lajtorjája* és a *Noé bárkája* már Bécsben született. Mikor Bécsbe kerültem, újabb kihívásokkal találtam szemközt magam. Az új közegben ellentétes hatások értek: egyik oldalról a teljes befogadás. A televízió elnöke állandóan felhívott, hogy min dolgozom éppen, és egyszer megkérdezte: beadtam-e már az állampolgárság iránti kérvényt? Azt feleltem, még nem. Meg vagy te örülve? Vigyázzban fognak állni és megcsókolnak téged, amikor megjelenesz. Elmentem a városházára, ahol senki sem állt vigyázzban, és megkérdezték tőlem, hogy miből fogok itt élni. Próbálok abból, hogy írok. Hát abból nem lehet megélni. Az első találkozó úgy ért véget, hogy azt mondtam: tudja, amíg maga itt van, nem is akarok állampolgár lenni. A magamét tehát nem, de Kati kérvényét benyújtottam, aki ennél fogva előbb kapott állampolgárságot, mint én. Egyik rádiójátékom éppen ezért nem kapott Prix-Italiát, mert kiderült, hogy nem vagyok még osztrák állampolgár.

– *Vajda Barnabás rólad szóló monográfiájában A gödölye dicsérete című regényedről (1994) állítja, hogy a léttel való leszámolás vágya íratta meg veled. Ugyanez érvényes lehet a vele sok rokonságot mutató legutóbbi regényedre, A halálom utáni naponra is, amelyet a Magyar Napló jelentetett meg 2001-ben. Csakhogy míg az előbbiben a közönséges házikesckévé változott Gábor*

egy utolsó, nagy találkozásra készül a Nővel („Hirtelen arra döbbsent, Csengében az összes gödölyét egyszerre kell megtalálni és elveszteni. Ha Csenge nincs a zergék között, talán a gödölyékkal való találkozás is csak álom volt”), addig A halálom utáni napon Gábor halálával kezdődik, akit özvegye (Júlia), szerelme (Csenge) és egykori osztálytársai párbeszédeiből, belső monológjából ismerhetjük meg. Többek között a monográfusod is értetlenül fogadta a regény befejezését, amely harminckilenc verseidből, novelláidból és regényeidből vett idézetből áll.

– Nem tudtam máshogyan lezárni a könyvet. A regény arról szól, mi történik az emberrel másokban, miután meghal. Mert a halhatatlanságnak más útja nincsen. Az első két fejezet főszereplői a feleség és a legutolsó szerető története, ezt követi a harmadikban a két osztálytárs találkozása, akik közül az egyik nem is emlékszik már az elhunyra, s ebből az ívből nyilvánvalóan következett, hogy végül semmi nem marad belőlünk néhány, életművünkből való foszlányt leszámítva. Ennyit az írók halhatatlanságáról, amiben fiatalon erősen hittem. Sőt sokáig élt bennem egy halhatatlanság iránti elvárás, holott később rájöttem, a halhatatlanságnak halál az ára, ennyit pedig nem ér meg. Egy időben hihetetlen tulajdonságokkal rendelkeztem, de a felismerésem következtében ezeket is öngúnyjal kezeltem: például nem kellett aludnom. Ahogy említettem, elmentem Brémába egy rádiójáték-fesztiválra, és egy hétig ültem, ittam felváltva emberekkel a kávéházban – alvás nélkül. És ebbe sem haltam bele. A következő otlétemkor azt füllentettem a többieknek: egy nappal kevesebbet tudok már csak elviselni.

– Eddig tizenhat versesköteted jelent meg, közöttük több válogatás, illetve 2005-ben az összegyűjtött

verseid. 2002-ben látott napvilágot az egyetlen hosszúversből álló Gutaütöttek balladája, amelyet többen is a költői szintézis könyvének tartanak, mert benne költői világodnak minden fontos elemére ráismerhetünk: az epikával való szoros kapcsolatára, az észbe és tudatba vetett hitedre, ezzel együtt a vallás iránti bizalmatlanságodra, a gyermekkor fájó elvesztésére: mesék, mondókák és dalok emlékére. Ebben a könyvedben bomlik ki legteljesebben az egyik legmélyebb, más műfajú írásaidban is fellelhető metaforád, a halállal és időtlenséggel érintkező elefánt motívuma, és vele együtt a dzsungel metafora, mint a rejtélyes élet, illetve gyermekkor motívuma. Milyen körülmények között írtad ezt a könyvedet?

– A halálom utáni napon korrektúráján kellett volna dolgozni, Kati bajlódott vele, és nem tudtam neki segíteni. Keresztretjvényt fejtettem, amikor egyszerre azt tapasztaltam, hogy összekuszálódtak előttem a betűk. Mindez Budán történt, akkor még nem tudtam, csak sejtettem, hogy megütött a guta. E mögött egy döbbenetes találkozás élménye húzódik: közvetlenül az agyvérzés előtt Komáromban teljesen váratlanul összetalálkoztam a volt szerelmemmel, aki újabb döntés elé állított, s akitől szinte napra pontosan ötvenkét év választott el – nem ez volt kapcsolatunkban az egyedüli hihetetlen elem.

Visszatérve a budai jelenetre: Kati rám szólt, jöjjen segíteni, át kell nézni a könyvet, de képtelen voltam rá. Kihívtuk a mentőket, akik azt mondták: kedves író úr, két és fél óra ide Bécs. Mi bevihetjük magát a budai kórházba, de azt nem éli túl. Úgyhogy Kati, akkor már súlyos betegen beült az autóba, és elvitt a bécsi Rudolf Kórház agyvérzési osztályára. Ha nem ez történik, már nem vagyok. Megmentették az életemet,

de valahol megszűntem létezni. Egyvalamihez értettem egész életemben, a betűkhöz és a szavakhoz, és tessék, egyszerre őket is el kellett veszítenem, megfosztattam a kifejezés méltóságától. „A betűk összekeveredtek / mint a kerge birkák / s ahogy a szavak / zavaros tartalmát megunták / elhatározták / ezentúl a gondolatnak is / fittyet hánytak / hisz ő a közös dajka / akkor a félig-meddig elárult / kisimitotta őket újra / mert megengedhetetlen / hogy a tudat pusztán / betűkből és szavakból álljon” – ez a fontos felismerés hangolt viszonylagos élni akarásra. Az egyik oldalamba megbénultam. Szanatóriumba vittek, ahol elkezdtem írni a Gutaütöttek balladáját. Kaptam segítségképpen egy írógépet, meg diktálhattam is, ahogy tudtam. Nagy bajban voltam, mert még mindig nem ismertem ki magam a betűk között, hézagok keletkeztek közöttük. Kati időnként leutazott hozzám, és abból a zürzavarból, amit összeírtam, próbált normális mondatokat összeeszkábálni. Így készült el ez a könyv. És bár visszataláltak hozzám a szavak, de Katit, a feleségemet később el kellett veszítenem.

Szeretnék még egy kicsit élni, de nem feltétlenül. A gutaütésből nem lehet teljesen kilábalni. Az elviselhetlent nem kell túlélni, a halált nem kell szőgyellni. Ezért sem hagytam lebeszélni magam arról, hogy ez legyen a hosszúvers címe, mert a gutaütésen sincs semmi szépítenivaló. Azért nevezem balladának, mert a története tragikus, ugyanakkor meglehetősen tragikomikus. És számomra egyben belső csoda is.

Lassan két éve van egy segítőm, Nagy Éva Budapestről. Nemigen ülnék most itt veled szemben, ha ő nem talál rám. Ha hinnék a gondviselésben, azt gondolnám, Évát ő rendelte az életembe.